

ЛІТЕРАТУРА:

1. Водовозова Е. Н. Умственное и нравственное воспитание детей от первого проявления сознания до школьного возраста: кн. для воспит. / Е. Н. Водовозова. – СПб., – 1891. – С. 114 – 135.
2. Вундт В. Проблемы психологии народов // Тексты по истории социологии XIX – XX веков: Хрестоматия. – М.: Наука. – 1994. – С. 75 – 90.
3. Дарвин Ч. Р. О происхождении видов путем естественного отбора или сохранении благоприятствуемых пород в борьбе за жизнь / Ч. Р. Дарвин // Сочинения, т.3. – Москва.: Изд-во АН СССР, 1939. – 760 с.
4. Мид М. Культура и мир детства : избр. произв. / М. Мид. – М.: Наука, 1988. – 429 с.
5. Мид М. Культура и приемственность. – М.: Директ-Медиа, 2008. – 878 с.
6. Монтессори М. Разум ребенка / М. Монтессори. – М., 1997. – С. 65.
7. Сеченов И. М. Рефлексы головного мозга / И. М. Сеченов // Избранные произведения: В. 2 т. – М., 1952 – . –
Т.1 – 1952. – С. 7 – 127.
8. Сеченов И. М. Элементы мысли / И. М. Сеченов // Избранные произведения: В. 2 т. – М., 1952 – . –
Т.1 – 1952.– С. 272 – 426.
9. Спенсер Г. Основания психологии / Г. Спенсер. – М. : СПб. – 1876. – 368 с.
10. Ушинский К. Человек как предмет воспитания, опыт педагогической антропологии / К. Ушинский; [ред. коллегия: А. М. Еголин; Е. Н. Медынский; В. Я. Струминский]. – В 10 т. – М.: Изд-во Академии педагогических наук, 1950– . –
Т 8. – 1950. – 775 с.;
Т. 9. – 1950. – 626 с.

Федяева В.Л.

СЕМЕЙНОЕ ВОСПИТАНИЕ В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА

В статье отражены проблемы семейного воспитания в определенные исторические периоды ее развития.

Ключевые слова: семья, проблемы воспитания, метод, направление, характер, воспитание, жизненные ценности, теория и практика воспитания детей.

Fedyayeva V. L.

HER UPBRINGING IN A SCIENTIFIC HERITAGE OF FOREIGN SCIENTISTS IN THE END XIX – BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

The article describes the problems of family care in certain historical periods of its development.

Key words: family, problems of education, method, direction, character education, life values, theory and practice of parenting.

УДК 378.09 (477.83)

Герасименко С. Ю.

ПЕДАГОГІЧНА ТА ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена висвітленню педагогічної та просвітницької діяльності М. Грушевського в історико-педагогічній думці першої третини XX ст. Виявлено головні оціночні інтерпретації освітянської спадщини видатного вченого. Зроблено висновок, що доробок учених першої третини XX ст. став підґрунтям для діаспорних грушевськознавчих досліджень повоєнного часу.

Ключові слова: М. Грушевський, педагогічна грушевськіана, історико-педагогічна думка, освітянський рух.

Грушевськознавча проблематика на сьогодні є однією з найбільш популярних серед українських гуманітаріїв. Донині в цілому опрацьовано головні питання, пов'язані з життям та творчою спадщиною видатного українця. Втім, у різноплановій грушевськознавчій літературі досі залишається низка практично неопрацьованих сюжетів. Чи не найменш званою на сьогодні є проблема обговорення науково-педагогічної діяльності М.Грушевського в науці його часу. Такий стан речей пояснюється тим, що дослідники зазвичай розпочинають аналіз грушевськознавчої рецепції від 60-х років ХХ ст., коли в діаспорній історичній науці було започатковано системні студії, присвячені першому голові відродженої України. Тим самим цілком невиправдано поза активним дослідницьким аналізом залишено численні публікації попереднього часу, в яких власне і було започатковано осмислення науково-педагогічної спадщини М.Грушевського. Відсутність опрацьовань названої проблеми визначила мету нашої статті – узагальнити науково-педагогічну складову грушевськознавчих дискусій доби активної творчої діяльності визначного гуманітарія.

Перші спроби звернення до педагогічної спадщини М.Грушевського були зроблені активними учасниками українського інтелектуального життя початку ХХ ст. Так, уже в рецензіях на науково-популярні праці вченого містяться роздуми стосовно особливостей педагогічного дискурсу М.Грушевського. Наприклад, стосовно книги “Про батька козацького Богдана Хмельницького”, що була адресована дитячій аудиторії та активно використовувалася в народній педагогіці, критики зазначали: “Книжка написана тепло, живо і в такій приступній формі, що кожний і найтемніший зможе її зрозуміти” [26: 633].

Надзвичайно активне обговорення у критичній літературі супроводжувало вихід іншої популярної праці М.Грушевського – “Ілюстрованої історії України”. Наприклад, відома діячка українського педагогічного руху Софія Русова підносила її високу наукову вартість, яка полягала в послідовному проведенні через увесь текст оповідання тези про нерозривність українського історичного процесу від доби раннього середньовіччя до початку ХХ ст. [30]. Попри суто науковий характер, наголошувала інша представниця українського просвітництва О.Косач, книга М.Грушевського має й високі літературні якості, що засвідчують майстерне володіння автором пером популяризатора [22]. Найбільш докладно в своїй рецензії про це, аналізуючи “Ілюстровану історію України”, писав М.Залізник: “Се не науково-сухий збір фактів, не теоретичні розумування, абстракції й узагальнення соціолога. Тут минуле наше жите мов живе воскресає перед нашими очима в усій його ріжнородности, елемент науковий чудово лучиться з артистичним – автор не тільки знає факти, але й відчуває при помочи своєї внутрішньої інтуїції наше минуле жите, надає йому живих барв силою свого внутрішнього чуття. Тому ся книга й робить на читача величезне враження, тому станеться вона чистим жерелом національного самопізнання і національної свідомости” [15: 536].

Критики наголошували також на вагомому просвітньому значенні “Ілюстрованої історії України”. Знаний діяч українського освітянського руху М.Могилянський на сторінках петербурзького часопису “Речь” писав: “Читач отримує можливість не лише познайомитися з науковим викладом історії українського народу в її цілісності, але й більш свідомо поставитися до українського питання, переконавшись, що сучасне українство не є довільною вигадкою якоїсь горстки фантазерів, але органічним результатом історичного процесу” [29: 3].

Успіх науково-популярних праць М.Грушевського (як російською, так і українською мовами) серед широкої читацької аудиторії засвідчив брак навчальної історичної літератури, в якій подавався б науковий і водночас адаптований до рівня пересічного читача узагальнений обсяг знань про українське минуле. Задовольняючи зростаючий попит, учений видав окремими книгами ще кілька науково-популярних нарисів, що, за словами

В.Дорошенка, “становлять могутну зброю національного усвідомлення і самопізнання серед широких верств нашого громадянства” [12: 297]. Ці праці прихильно зустріли і в українських, і в російських фахових колах. Підносилися наукова новизна та оригінальність запропонованого автором погляду на історичні події та явища, їх майстерне літературне зображення, емоційність і загальнодоступність викладу; особливого схвалення здобуло ілюстративне оформлення видань [19: 144].

Обговорюючи науково-популярні твори львівського професора, критики підкреслювали, що йому не лише вдалося уникнути властивих для більшості праць такого роду схематизму та поверховості в зображенні історичних подій, а, що важливіше, “звернуто увагу на ті внутрішні пружини, од яких залежало в значній мірі, в який бік і з якою силою поверталось колесо історії [...]. Перед очима читача проходить українське громадянство, з століття в століття, з одної історичної доби в другу, і читач яскраво бачить, які помилки найбільш шкодили культурному і громадянському розвитку нашого народу, які причини були тому, що в іншу добу українська нація піднімалася на чималу моральну височінь, а потім знову підупадала, які з тих помилок властиві нашому громадянству й досі, які ідеали маячили перед ними в ті далекі часи, наскільки вони були реальні і відповідали громадянському укладові і народній психіці і т.и.” [5: 100–101].

Відзначаючи значущість освітнього впливу науково-популярних книг М.Грушевського, українські оглядачі наголошували на виховній та національно-консолідувальній вазі популяризаторської праці дослідника. На сторінках педагогічного галицького видання “Письмо з Просвіти” читаємо: “На російській Україні зроблять популярні праці проф. Грушевського [...] просто епоху, в австрійській збільшать національну свідомість, викрешуть з молодіжи тисячні ряди борців і, що найголовніше, закріплять нерозривним ланцюгом національно-культурну спільність нашої закутини з пнем нашого народу” [27: 48].

Особливу ж увагу популяризації наукових історичних знань М.Грушевський приділяв в часи революційного піднесення, справедливо наголошуючи на потужному виховному значенні науково-популярної літератури. Національне та виховне значення науково-популярного доробку першого голови українського парламенту підносив В.Дорошенко. Саме з праць М.Грушевського, наголошував він, “і свої і чужі вперше пізнали правдиву історію України в цілім її об’ємі, а не як якусь причіпку до історії Московщини. Для формування українського самостійницького світогляду мала ся праця просто епохальне значіння. З неї вперше широкі круги нашого громадянства на російській Україні довідалися “хто ми і чий ми діти” [10: 46].

Під час революції М.Грушевський перевидав такі популярні на початку ХХ ст. праці як “Ілюстрована історія України” та “Про старі часи на Україні”. Їх традиційно схвально зустріли українські читачі та критики. “Ілюстровану історію України”, наприклад, на сторінках Київського журналу “Книгарь” названо “однією з найважливіших і найвидатніших книжок українських”. Наголошувалося, що ця праця “є першою настольною книгою кожного свідомого громадянина і прочитати її повинна кожна грамотна людина, якій ця історія потрібна, так би мовити, для щоденного вжитку” [18: 11–12]. Не менш захоплено критика сприйняла перевидання популярного нарису “Про старі часи на Україні”. Ця книга, зазначав К.Лоський, цілком відповідає задекларованим популяризаторським і просвітнім завданням [25: 381]. Підкреслювалася також важлива виховна риса праці – уникання пропаганди національної винятковості, зазвичай характерної для літератури такого ґатунку.

Серед науково-популярних праць, опублікованих М.Грушевським у 1917–1918 роках, чільне місце посідає його “Всесвітня історія в короткім огляді” – перша праця такого типу в українській дидактичній літературі. Ця робота була задумана і частково реалізована ще на заслання в Симбірську й Казані. Там, як зазначає М.Грушевський в “Автобіографії”, він “взявся до оброблення популярного курсу всесвітньої історії в двох циклах – ужчому (популярнішому) і ширшому (більш науковому)” [6: 238]. Перша частина цього “ширшого курсу” побачила світ у Петрограді 1917 р. З поверненням у березні того ж року вченого до

Києва сюди було перенесено й друк його праці – перевидано першу частину, випущено другу (двома виданнями), третю й четверту, яка закінчувалася 1848 р. Так було реалізовано первісний задум автора, про що свідчать його слова з передмови до четвертої частини: “Сим випуском кінчається моя праця, обдумана в в’язниці і виконана в трудних обставинах заслання” [8, передмова]. З відходом після гетьманського перевороту від активної участі в політичному житті М.Грушевський продовжує працю над “Всесвітньою історією” – пише та видає в 1918 р. п’яту й шосту частини, довівши її виклад до початку ХХ ст. Задумана автором остання сьома частина, хоча й була проанонсована, друком так і не вийшла.

Окреслюючи у вступі до першої частини “Всесвітньої історії” її читацьку аудиторію, М.Грушевський зауважив, що, пишучи книгу, хотів “в короткій і приступній формі дати перегляд історії людства від початків культури до нинішніх часів, так, щоби він годився і на те, щоби дати перші відомости людині, яка тільки починає знайомитися з минувиною, і на те, щоби людині, яка вже не одне прочитала з історії, дати суцільний погляд на історію розвою культурного і політичного життя народів” [7: 3]. Нову книгу дослідник присвятив “грядущій світовій силі – новій демократії України, надіючись послужити їй сею моєю працею” [8, передмова]. З огляду на складнощі друку в ті часи, автор зазначив, що зумисне відмовився давати ілюстрований матеріал. Обумовлюючи оглядовий характер перших частин видання, він наголосив, що у цій книзі більшу увагу звертатиме на нові часи європейського минулого, натомість стародавній і середньовічній історії присвятить окремі праці.

“Всесвітня історія”, де вперше перед українським читачем популярно представлено цілісний нарис історії людства рідною мовою, досить жваво обговорювалася в критичній і педагогічній літературі. Розлогою рецензією на перші три випуски праці відгукнувся К.Лоський. Оглядач зазначив, що М.Грушевський досягнув поставленої перед собою мети – про головні події та явища світової історії оповів не тільки загальнодоступно та цікаво, але й вповні фахово, враховуючи “остатні висновки історичної науки що до зв’язку між собою життя цілого світу” [23: 253]. Підкреслив оглядач і системність та послідовність авторського викладу, використання широкого спектру історичних джерел, уникання звичного для популярних праць націоцентризму, вміле пов’язання історії політичної та культурної тощо. К.Лоський підкреслює, що “Всесвітня історія” є “безумовно цінною вкладкою в нашу популярно-наукову літературу” [23: 257]. Не менш прихильною була оцінка К.Лоським наступної четвертої частини праці, що охоплювала період революцій в європейській історії 1789–1849 років [24].

Появу “Всесвітньої історії” відзначили й перші українські педагогічні часописи на Наддніпрянщині. Так, на сторінках “Вільної Української школи” друге видання праці у трьох випусках прорецензував М.Зеров. Поряд із науковими та змістовно-ілюстративними перевагами книги вченого, рецензент намагається визначити відповідність “Всесвітньої історії” М.Грушевського завданням навчально-виховного процесу школи. На переконання М.Зерова, “його (М.Грушевського) книжка вельми корисна для читача, котрий почуває вже потребу систематизації знання; для тих, що потребують ще перших відомостей, вона надто коротка, побіжно оглядає минуле, нічого не лишаючи в пам’яті. На жаль, мало придатна вона і для школи” [16: 125]. Значно краще, на думку рецензента, праця М.Грушевського задовольнить самоосвітні цілі. Адже, вказує М.Зеров, “вона ворушить думку, будить історичний інтерес, привчає до серйозного читання. Виклад в ній ясний, означення яскраві і виразні. Автор уміє дати гарну характеристику [...] явищам, [...] уміє показати зв’язки межі ідейними течіями і соціальним станом” [17: 218]. Підкреслюючи педагогічну вагу науково-популяризаторської праці М.Грушевського, наддніпрянські освітяни основні застереження висловлювали щодо засилля галицизмів, котрі, як стверджувалося, ускладнювали учням процес ознайомлення зі змістом [1: 63].

Попри зрозумілі складнощі з обміном літератури між розрізненими кордонами українськими землями, на появу “Всесвітньої історії” відгукнулися й австрійські українці. Появу цієї “цікавої книжки” було відзначено на сторінках таборової газети “Розсвіт”. “Цікава

вона не тільки тим, – зазначив оглядач, – що дає нам у популярній формі огляд людської культури до кінця середніх віків та що вона являється гарним підручником задля самоосвіти, але ще й тим, що кидає вона своєю появою світло на ті тяжкі часи, які переживав автор у Росії до революції та на те, чим він у тому часі займався” [28].

У 1918 р. вийшли друком заключні частини “Всесвітньої історії в короткім огляді”. Як і попередні томи, вони отримали схвальну оцінку фахівців. Підносилися фактологічна насиченість викладу, присутність у праці провідної ідейної лінії оповіді, фахова майстерність ученого, що полягала в здатності “в коротких виразних рисах і в не багатьох словах охопити цілий ряд фактів, з’ясувати їхню вагу та взаємовідносини” [31: 961]. Незважаючи на близькість описуваних М.Грушевським подій до сучасності, автор, наголошували рецензенти, “зумів досягти історичної об’єктивності, оцінювати сучасні старшим теперішнім діям політичної справи [факти] в досить ясній і правдивій історичній перспективі та вірно визначити їх вагу для теперішнього розвитку загального життя Європи” [31: 961]. Поряд зі схвальними відзивами, було висловлено й декілька критичних зауважень, що повторювали закиди, зроблені щодо попередніх частин. Вказувалося передусім на деяку нерівномірність в описі історичних подій, зумовлену, зрештою, популярним характером самої праці.

Завершивши “Всесвітню історію в короткім огляді”, М.Грушевський взявся за реалізацію свого задуму про другий цикл праць, присвячених загальноєвропейській історичній проблематиці. У 1918 р. з’явився його популярний нарис античної цивілізації. Нова книга, як зазначалось у рецензіях, мала ті самі переваги, що й решта науково-популярних праць М.Грушевського: об’єктивність і науковість викладу, послідовність історичної реконструкції, високі художні прикмети наративу тощо. Даючи загальну оцінку праці, професор В.Данилевич, наприклад, зазначав: “Я бачу в цій книжці ті самі талановитість і знання, що виявив у своїх творах з обсягу української історії наш славнозвісний історик України. Ця книжка буде гарним подарунком [...] для наших українських шкіл” [9: 1183].

Не залишав М.Грушевський науково-популяризаторської роботи і в еміграції. Визнаючи необхідність популяризації української історії в широких читацьких колах, на початку 20-х років він здійснив перевидання низки своїх науково-популярних праць, у тому числі й “Ілюстрованої історії України”. Як і в попередній період, книга була сприйнята позитивно. Оглядачі визнавали, що серед науково-популярних творів українською мовою цій праці вченого немає рівних. “... Книжка проф. Грушевського, – писав В.Дорошенко, – є з цього погляду найповнішим популярним оглядом української історії” [13: 280]. У такому ж річищі про перевидану “Ілюстровану історію України” писали й представники української еміграції. Новозаснований віденський бібліографічний часопис “Книга” відгукнувся на перевидання популярних книг М.Грушевського рецензією головного редактора Дмитра Антоновича. Стисло схарактеризувавши їх зміст, рецензент наголосив на значній виховній вартості праці вченого у популяризації рідної історії в широких читацьких колах [3].

Серед інших науково-популярних праць, опублікованих М.Грушевським на еміграції, оглядачі відзначили двотомний нарис всесвітньої історії, що був авторським скороченням великого київського курсу. У рецензіях йшлося про оригінальність підходу М.Грушевського до періодизації європейського минулого, що полягала у відході від традиційного тричленного його поділу. Учений виокремив два періоди, цезурою між якими обрав XIII ст., тим самим наголосивши на відмінності античного та середньовічного світу від нового укладу життя. Інша позитивна риса книги, йшлося у відгуках, – це відхід від європоцентризму, а також залучення українського історичного матеріалу до аналізу всесвітньо-історичного процесу. Впоратися з такою складною проблемою у невеликій за обсягом книзі авторові дозволили численні докладні хронологічно-синхроністичні таблиці [2]. Також оглядачі зробили зауваження, що книга адресована до невідповідної вікової категорії, адже її зміст, вочевидь, є заскладним для початкової школи [14: 242]. В цілому книга характеризувалася як важливе явище дидактичної літератури.

Поряд із рецензіями, цікаві спостереження стосовно науково-педагогічної та просвітницької діяльності М.Грушевського знаходимо в перших, спеціально присвячених ученому працях. Ці публікації з'являлися переважно з нагоди іменинних урочистостей ученого – сорокаріччя, п'ятдесятиріччя та шістдесятиріччя з дня народження. Найчастіше у цих публікаціях наводилися численні приклади внеску вченого у розбудову українського шкільного життя та просвітницького руху. Зауважимо, що значна кількість цих праць була написана учнями вченого, відтак тут варто урахувати зрозумілий феномен “учнівської вдячності”. Наприклад, з приводу п'ятдесятилітнього ювілею М.Грушевського, котрий відзначався в 1916 р., його учень М.Кордуба поділився своїми спогадами про таємниці педагогічної майстерності вчителя: “Нас, своїх студентів, професор зотягнув до рецензійного відділу [“Записок НТШ” – авт.]. Зразу нам се видалося дивним, бо не почували за собою відповідного підготовлення, щоб обговорювати або й критикувати твори учених спеціалістів. Але Грушевський вмів швидко розігнати сумніви й недостачу довіря в сили. Роздав кожному по книжці із тих, які треба було обговорити, й велів прочитати. Потім радив порівняти прочитане з тим або з іншим давнішим твором про дану тему та при стрічах зараз випитував про вислід порівняння, вражіння, яке нова книжка зробила, і т. ин. Вислухавши терпеливо усного реферату, докидав тут і там свої замітки, радив звернути увагу на ту або іншу точку зору й кінчив: “А тепер, товаришу, пробуйте все те написати”. Так поробив із нас 18–20 літніх хлопців рецензентів і так повстали перші студентські рецензії у “Записках”” [21: 795].

Прикметно, що глибина презентації проблеми “М.Грушевський-педагог та діяч просвітнього руху” та інформативність наведеної у грушевськіані першої третини ХХ ст. інформації поступово – від ювілею до ювілею – зростала, своєрідним підсумком у цьому плані стало святкування шістдесятиліття вченого в 1926 р., коли більшість присвячених йому публікацій так чи інакше торкалися досліджуваного питання. Наприклад, про особливості науково-педагогічної та просвітницької діяльності М.Грушевського писали у своїх нарисах про ювіляра Д.Багалій, В.Дорошенко, М.Кордуба та ін. [4; 11; 20].

На шістдесятилітній ювілей М.Грушевського широко відгукнулися також українські просвітні часописи. На своїх сторінках, поряд із загальними оцінками життєвого та творчого шляху видатного вченого, вони, відповідно до власної тематичної специфіки, акцентували увагу на тих чи інших аспектах його педагогічної діяльності. Так, львівський педагогічний журнал “Народня Просвіта” зосередився на культурно-просвітній та науково-популяризаторській праці М.Грушевського, переважно львівської доби [11]. На полі вищого шкільництва, стверджувалося в нарисі, учений зосередив свою увагу на двох головних справах. Перша полягала у вихованні цілої плеяди українських істориків з числа студентів Львівського університету, що утворили його галицьку школу та спричинилися до бурхливого розвитку вітчизняної історичної науки. Друга стосувалася енергійної праці, спрямованої на заснування українського університету у Львові; у цій справі, як відзначалося, вчений був “головним промотором”. Тут також згадувалося про ініціативи М.Грушевського щодо заснування стипендій українським студентам, збирання за його активної участі коштів на побудову Академічного дому, спробу об'єднати студентство всіх українських земель шляхом проведення літніх наукових курсів у Галичині.

Не меншими, стверджувалося на сторінках часопису, були заслуги вченого в організації середнього та нижчого шкільництва; відзначався практичний внесок М.Грушевського у розбудову приватних навчальних закладів, заснування ним педагогічних часописів і товариств, йшлося про активну публіцистичну діяльність по обороні української школи перед польською адміністрацією краю. Як найбільш значущу для суспільства було названо науково-популяризаторську працю ювіляра, спрямовану на донесення історичної правди про свій народ до всіх його представників. Визнанням заслуг видатного вченого на українському культурному та освітньому полі з боку львівської “Просвіти” стало іменування його почесним членом цієї інституції. Значною мірою завдяки самовідданій праці М.Грушевського, підсумовується в статті, український народ зберіг своє національне “Я”.

Після смерті вченого в 1934 р. розпочався новий етап у розвитку грушевськознавства. Трагічна звістка з Кисловодська була сприйнята за межами радянської держави як непоправна для української культури та науки втрата, про що промовисто свідчили численні некрологи. У них українська та світова громадськість була одностайною у визнанні епохальності постаті Грушевського-науковця та освітнього діяча. Певний короткий час, до 1939 р., наукові студії грушевськознавчого характеру з'являлися в галицькій та, рідше, емігрантській Україні. У цих різнопланових за характером, змістом і формою публікаціях продовжувалося осмислення внеску М.Грушевського в українське педагогічне та культурно-просвітнє життя.

У другій половині 30-х років з'явилася перша спеціальна праця, присвячена науково-педагогічній діяльності М.Грушевського, що становила своєрідний підсумок попередньої науково-педагогічної грушевськознавчої рефлексії. На сторінках варшавського українського журналу "Наша культура" видатний діяч освітнього руху Степан Сірополко у статті "Михайло Грушевський, як історик освіти в Україні та освітній діяч" спробував узагальнити внесок М.Грушевського в українське педагогічне та просвітнє життя першої третини ХХ ст. Насамперед, він вказав на те поважне місце, яке посідає історія вітчизняного шкільництва на сторінках фундаментальних, науково-популярних і публіцистичних творів ученого. Джерелом новаторського підходу дослідника при вивченні минулого вітчизняного шкільництва для С.Сірополка насамперед є концептуалізована схема українського історичного процесу, що дозволяє простежити поступ і спадковість освітянських традицій від давньоруської доби до найновішого часу. Аналізуючи історико-педагогічні погляди М.Грушевського, акумульовані на сторінках "Історії України-Руси", автор відзначає оригінальність його інтерпретацій, порівнюючи їх з усталеними в російській і польській науці ХІХ – початку ХХ ст. підходами.

Як людина практичної вдачі, що завжди свідомо переймалася громадськими проблемами, видатний учений, зауважує С.Сірополко, надзвичайно дієво проявив себе на полі організації всіх ланок українського шкільництва як в галицькій Україні, так і на Наддніпрянщині: "В статтях М.Грушевського на біжучі освітні теми, як в сейсмограмі, відбиваються всі хитання в громадсько-політичному житті українського народу, починаючи з 90-х років минулого століття" [32: 97]. Однак М.Грушевський не лише словом відгукувався на біжучі події, вказує дослідник, а також і ділом. Ілюструючи різноманітні практичні заходи діяча довкола розбудови народного шкільництва, С.Сірополко, підсумовуючи, вказує на його почесне місце серед українських просвітян.

Підсумовуючи огляд наведеного історіографічного матеріалу, можемо зробити висновок, що в науково-педагогічній думці першої третини ХХ ст. проблема вивчення освітянської спадщини М.Грушевського була опрацьована в багатьох аспектах і вперше поставлена як самостійна, хоча при цьому й не здобула скільки-небудь комплексного осмислення. До безперечних досягнень цього періоду можна віднести розробку низки проблем, пов'язаних з дослідженням педагогічної та просвітницької діяльності М.Грушевського: зусилля видатного гуманітарія з розбудови концепції українського шкільництва різних рівнів, участі вченого в просвітницьких акціях та його внеску в національне підручникотворення. В цілому, доробок учених першої третини ХХ ст. є вагомим етапом педагогічного грушевськознавства, що став підґрунтям для діаспорних досліджень повоєнного часу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. "Коротка історія" (для першого початку, вид. друге) М. Грушевського // Вільна Українська школа. – К., 1918–1919. – Рік другий. – № 1. Серпень. – С. 63.
2. Антонович Д.: М. Грушевський: Всесвітня історія. Приладжена до програми вищих початкових шкіл і вищих клас шкіл середніх. (Частина перша). Видання Дніпровського Союзу споживчих Союзів України "Дніпросоюз", К., 1920; Idem. Частина друга / Дмитро Антонович // Книга. – Відень-Київ, 1921. – I (грудень). – С. 19–20.

3. Антонович Д.: М. Грушевський: Ілюстрована історія України. Видання Дніпровського Союзу споживчих Союзів України “Дніпро-союз”, Київ-Відень, 1921; Історія України. Підручник для середніх і вищих початкових шкіл. Видання перше. Idem. Київ-Відень, 1920; Про старі часи на Україні. Коротка історія України (для першого початку). Видання шосте. Idem. Київ-Відень, 1919 / Дмитро Антонович // Книга. – Відень-Київ, 1921. – I (грудень). – С. 17–18.
4. Багалій Д. Академік М. Грушевський і його місце в українській історіографії / Дмитро Багалій // Червоний шлях. – 1927. – № 1. – С. 160–217.
5. В.Д-ий. [Доманицький В.]: Грушевський М. Про старі часи на Україні]. – С.-Пб., 1907 / Василь Доманицький // Україна. – 1907. – Т. II. – Кн. 1. – Част. 1. – С. 99–102.
6. Грушевський М. Автобіографія, 1926 р. / Михайло Грушевський // Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського / Упоряд. та підгот. текстів та фотоматеріалів, комент. та приміт. А.П. Демиденка. – К.: Веселка, 1992. – С. 220–240.
7. Грушевський Мих. Всесвітня історія в короткім огляді / Михайло Грушевський. – Петроград, 1917. – Частина перша. – 221 с.
8. Грушевський Мих. Всесвітня історія в короткім огляді / Михайло Грушевський. – К., 1918. – Частина четверта. – 167 с.
9. Данилевич В. Проф.: М. Грушевський. Старинна історія. Греко-римський світ. – К., 1918 / Василь Данилевич // Книгарь. Літопис українського письменства. – К., 1919. – Число девятнадцате. – С. 1181–1183.
10. Дорошенко В. Українство в Росії. (Новійші часи) / Володимир Дорошенко // Памяткова книжка Союзу визволення України і календарь на 1917 рік з 103 ілюстраціями. – Відень: Накладом СВУ, 1917. – 246–354.
11. Дорошенко Вол. Михайло Грушевський / Володимир Дорошенко // Народня Просвіта. – Львів, 1926. – Ч. 5–8. – С. 121–123.
12. Дорошенко Вол.: Мих. Грушевський. Культурно-національний рух на Україні... Київ-Львів, 1912 / Володимир Дорошенко // ЛНВ. – 1912. – Т. LVIII. – С. 296–298.
13. Дорошенко Вол.: Микола Аркас. Історія України... Михайло Грушевський. Ілюстрована історія України... / Володимир Дорошенко // ЛНВ. – 1922. – Т. LXXVI. – С. 278–280.
14. Жученко М. [Д. Дорошенко]. Українське письменство в 1920 році. (Бібліографічні замітки) / Дмитро Дорошенко // Хліборобська Україна. – Відень, 1920–1921. – Збірник II, III і IV. – С. 238–243.
15. Залізняк М.: Михайло Грушевський. Ілюстрована історія України. Київ-Львів, 1911 / Микола Залізняк // ЛНВ. – 1911. – Т. LIV. – С. 534–536.
16. Зеров М.: Мих. Грушевський. Всесвітня історія в короткім огляді. Частина I, друге видання Київ 1917. Частина II. Київ 1917 / Микола Зеров // Вільна Українська школа. – К., 1917. – Рік перший. – № 2. Жовтень. – С. 124–125.
17. Зеров М.: Мих. Грушевський. Всесвітня історія в короткім огляді. Частина третя. Київ 1917 / Микола Зеров // Вільна Українська школа. – К., 1917. – Рік перший. – № 3–4. Листопад-Грудень. – С. 218–219.
18. Редакція: Ілюстрована історія України. Написав Михайло Грушевський. Київ, 1917 // Книгарь. Літопис українського письменства. – К., 1917. – Число перше. – С. 11–12.
19. Копач І.: Михайло Грушевський: Про старі часи на Україні. Петербург 1907 / Іван Копач // Учитель. – Львів, 1907. – Ч. 8 і 9. – С. 144.
20. Кордуба М. Академік Михайло Грушевський як історик (з нагоди ювілею) / Мирон Кордуба // ЛНВ. – 1926. – Т. XCI. – С. 346–357.
21. Кордуба М. Приїзд проф. Грушевського до Львова (особисті спомини) / Мирон Кордуба // Вістник СВУ. – 1916. – Ч. 127. – С. 795–796.
22. К-ч. [Косач О.]: Ілюстрована історія України, написав М. Грушевський. Київ-Львів // Рідний край. – К., 1911. – № 15. – С. 11–13.
23. Лоський К.: М. Грушевський. Всесвітня історія в короткім огляді. Частина перша, друга, третя / Кость Лоський // Книгарь. Літопис українського письменства. – К., 1918. – Число п'яте. – С. 253–257.
24. Лоський К.: М. Грушевський. Всесвітня історія в короткім огляді. Частина четверта / Кость Лоський // Книгарь. Літопис українського письменства. – К., 1918. – Число восьме. – С. 443–446.

25. Лоський К.: Михайло Грушевський. Про старі часи на Україні. Коротка історія України. Київ, 1917 / Кость Лоський // Книгарь. Літопис українського письменства. – К., 1918. – Число сьоме. – С. 381.
26. Лукич Л. [Левицький В.]: Михайло Грушевський. Про батька козацького Богдана Хмельницького. Київ, 1909 / Володимир Левицький // ЛНВ. – 1909. – Т. XLVIII. – С. 630–633.
27. М.С. [Возняк М.] Історія національно-культурного зриву наших предків (Мих. Грушевський. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці Київ-Львів, 1912) / Михайло Возняк // Письмо з Просвіти. – Львів, 1913. – Ч. 2. – С. 44–48.
28. Мих. Грушевський. Всесвітня історія в короткім огляді – частина перша – Петроград, 1917 // Розвіт. – Раштат (Баден), 1917. – Ч. 67. – С. 4. Огляд наведено без авторства.
29. Могилянській Мих.: Проф. Мих. Грушевській. Иллюстрированная история Украины. – Спб., 1913 / Михайло Могилянський // Речь. – Спб., 1913. – № 34. – С. 3.
30. Русова С. Два новых исследования по украиноведению / Софія Русова // Вестник воспитания. – 1911. – № 8. – С. 12–18.
31. Сагарда М. Проф.: Мих. Грушевський. Всесвітня історія в короткім огляді. Частина шоста. Київ, 1918 / Микола Сагарда // Книгарь. Літопис українського письменства. – К., 1918. – Число шінадцятє. – С. 959–963.
32. Сірополко С. Михайло Грушевський, як історик освіти в Україні та освітній діяч / Степан Сірополко // Наша культура. – Варшава, 1935. – Річник перший. – С. 91–98.

Герасименко С.Ю.

*ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ М. ГРУШЕВСКОГО
В ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ ПЕРВОЙ ТРЕТИ XX В.*

Статья посвящена освещению педагогической и просветительской деятельности М.Грушевского в историко-педагогической мысли первой трети XX в. Выявлены главные оценочные интерпретации просветительского наследия выдающегося ученого. Сделан вывод, что наследие ученых первой трети XX в. стало основой для диаспорных грушевковедческих исследований послевоенного времени.

Ключевые слова: М. Грушевский, педагогическая грушевскиана, историко-педагогическая мысль, просветительское движение.

Gerasimenko S.Y.

*PEDAGOGICAL AND ENLIGHTENS ACTIVITY OF M. HRUSHEVSKY IN HISTORICAL
AND PEDAGOGIC THOUGHT OF THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY*

The article is dedicated to the pedagogical and enlightens activity of M. Hrushevsky in historical and pedagogic thought of the first third of the 20th century. The main estimating interpretations of the educational heritage of the famous scholar are shown. It is concluded that the works of students of the first third of the 20th century became the base for Diasporas Hrushevsky studies at the postwar period.

Key words: M. Hrushevsky, pedagogic Hrushevsky studies, historical and pedagogic thought, educational movement.

УДК 371.671

Дедович В.М.

**ЕВОЛЮЦІЯ ВИВЧЕННЯ ПРОСТИХ МЕХАНІЗМІВ
У ПІДРУЧНИКАХ ФІЗИКИ ХХ СТОЛІТТЯ**

У статті аналізується подання матеріалу про прості механізми в підручниках з фізики за останні сто років. Автор обґрунтовує думку, що при написанні сучасних підручників потрібно ширше використовувати досвід авторів підручників першої половини ХХ століття.